

Г.М.АБРАМОВИЧ,
старший викладач;
Л.Г.СОФІЯН,
старший викладач
(м.Хмельницький)

Моральне виховання дітей дошкільного віку в світлі надбань української етнопедагогіки

У статті узагальнено сутність морального виховання дітей дошкільного віку через призму надбань української етнопедагогіки. Звернено увагу на вимоги сьогодення в дослідженнях сучасних вчених, дослідників та діючої Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі».

Ключові слова: етнопедагогіка, родинна основа, моральна свідомість, моральні почуття, етикет.

Постановка проблеми у загальному вигляді... В сучасних умовах національного відродження України постає питання про більш ґрунтовне і продумане використання народної педагогіки в кожній ланці системи народної освіти. Особливе значення має народознавча основа у вихованні дітей дошкільного віку. Система виховання та освіти має бути національною. Дитина повинна знаходитись під постійним виховуючим впливом духовної і матеріальної культури свого народу. Сучасна етнокультурна ситуація в Україні далека від тієї, яка потрібна для повноцінного духовного та інтелектуального відродження народу. Не використовують повною мірою своїх можливостей дошкільні заклади, хоча протягом останніх років і відбулись значні зміни в українському суспільному довіллі. Такими вважається загальний процес демократизації дошкільних закладів освіти, виникнення нових концепцій і напрямків роботи з дітьми, до яких входить використання народознавства в освітньо-виховній роботі дошкільного закладу.

Аналіз досліджень і публікацій... Концептуальні положення та теоретичні засади українського національного виховання, місце в ньому етнопедагогіки визначали В.Кузь, Ю.Руденко, З.Сергійчук. Над проблемою розвитку української дошкільної етнопедагогіки та використанням її здобутків у сучасному дошкільному закладі працює – Н.Рогальська, А.Богуш, Н.Лисенко.

Цій же проблемі присвячені дослідження Т.Макової, В.Супруненко, З.Балторович, О.Волосюк.

Формування цілей статті... Мета даної статті – проаналізувати стан морального виховання дітей дошкільного віку в світлі надбань української етнопедагогіки в сучасному дошкільному закладі.

Виклад основного матеріалу... Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з форм суспільної свідомості. У кожного народу мораль позначається певними особливостями історичного буття, національного характеру, соціально-політичного і культурного розвитку. Особливості різних історичних епох впливають на формування певних моральних уявлень, правил поведінки, виховних ідеалів у моральному становленні особистості.

Дослідники слов'янської старовини, історії Київської Русі і руських князівств доводять, що в народному ідеалі важливе місце відводилося моралі людини. Виховний ідеал людини вже в ті часи ніс, насамперед, віру в Бога, любов до ближнього, смиренство, працелюбність, правдивість, пошану до старших і батьків. Християнська педагогіка ставила за мету виховання у дітей доброти, милосердя, потреби турбуватися про хворих, убогих, сиріт; надавалась увага і вихованню правил культури поведінки. Дітей вчили слухати старших, не перебивати, коритися їм, а до ровесників і менших – любов мати, розмовляти без лукавств, більше думати, не займатись багатослів'ям.

Аналіз історичних і правових джерел свідчить, що у педагогічному ідеалі народу залишається важливим виховання моральних якостей дитини і особливо акцентується увага на формуванні здатності боронити себе, свою родину, рідну землю від ворогів. Цей напрямок залишається провідним протягом XIV-XV століть. Не втрачає він своєї актуальності і у часи виникнення «країни козаків». Багатотисячний визвольний козацький рух сприяв зародженню козацької педагогіки, яка формувала у підростаючих поколіннях почуття патріотизму, вірності своїй Батьківщині, загартовувала національний характер і світогляд, національні і загальнолюдські цінності, прищеплювала високі лицарські якості, пошану до старших людей, жінок, прагнення допомогти іншим, бути милосердними, виховувала фізично загартованих, з міцним здоров'ям захисників рідного народу. Після ліквідації московським царизмом Запорізької Січі – основного

чинника, що стимулював формування почуття патріотизму у молоді, значну роль у передачі героїчних традицій народу відігравали кобзарі. Переборюючи переслідування шляхетської Польщі та царської Росії, кобзарі ходили по селах і доносили до нащадків думи героїчного характеру, які були живим джерелом історії, виховували любов до рідного краю і народу. Ці думи мали виховний вплив навіть на дітей у дошкільному віці.

З початком XVIII століття на формування морального народного ідеалу великою мірою впливала сільська громада. Вона регулювала всі сторони життя селянства, сприяла об'єднанню та боротьбі за свої права проти соціального поневолення. В усій народній творчості відобразились погляди та принципи життя сільської громади: «Більший чоловік громада, як пан», «Що громада скаже, то й пан не pomoже», «Копа переможе й попа», «Дружній череді вовк не страшний», «Що громаді, те й бабі» [4]. Разом з родиною сільська громада утверджувала християнські норми морально-етичної поведінки підростаючого покоління. Насамперед, кожен мав пам'ятати про Бога і, відповідно до цього, поводитись у родині, у спілкуванні з людьми, у церкві.

Сільська громада, зберігаючи рідну мову, традиції, свої повчання дітям, формувала своєрідний світогляд народу як систему поглядів на релігійні, морально-етичні і звичаєві норми поведінки і домагалася їхнього дотримання підростаючим поколінням. Таким чином, мораль обумовлюється соціально-економічними, політичними умовами життя народу, формується на основі наступності, трансформації поколінь.

Аналізуючи надбання народної педагогіки, що стосуються морального виховання дітей дошкільного віку слід відзначити, що у них надається належна увага реалізації трьох головних напрямів: вихованню моральних почуттів, формуванню моральних уявлень і моральних звичок поведінки та формуванню моральної свідомості дітей [2]. Головним методом здійснення першого напрямку, тобто виховання моральних почуттів, було схвалення та осудження поведінки дитини матір'ю і батьком та іншими дорослими найближчого оточення. Звичайно, першорядне значення у становленні моральних почуттів дитини відігравала мати. «Мати народжує тіло дитини, мати народжує й душу» – казали в народі [7]. Мати є першою природною вихователкою своїх дітей: пестить, няньчить, доглядає їх, вчить розмовляти, стежить за фізичним і духовним розвитком. Добре розуміючи природу свого дитяти, особливості та своєрідність його розвитку, матері широко використовували різні форми фольклору для формування моральних почуттів дітей. Коли дитина підросте і почне говорити, для її виховання використовували цілий ряд українських казок про Іванка, Котика і Півника, Лисичку і Вовчика, зміст яких формували у малят позитивні моральні почуття. Традиційно, мати першою вчила дитину «Отче наш». Вважалося, що якщо саме мати навчить молитви, Бог швидше чоловіка чує. Мати ж вперше відводила дитину до школи (щоб наука довше трималась). Саме під дією матері у дитини в ранньому віці пробуджуються й формуються почуття доброти, любові, чуйності, милосердя до інших людей, прагнення спілкування з іншими. Слід відзначити, що народна педагогіка вимагала від матері певного способу поведінки в родині: мати повинна була бути спокійною, доброзичливою, веселою, лагідною, уникати сварок, гніву, суму. Поведінка і вчинки матері були фактичним втіленням ласки і добра, емоційним вираженням схвалюваного і засуджуваного. Поведінка ж батька відзначалася проявами більш стриманих почуттів, слово якого було законом для дітей. Недарма в народі казали «Не навчив батько, не навчить і дядько», а характер батька, зокрема, його стриманість і мовчазність відбито в прислів'ї «Батькова лайка дужча за материнську бійку» [6].

Встановлено, що дошкільний вік – період інтенсивного засвоєння норм і правил поведінки, моральних уявлень, які вироблені у суспільстві та формування особистісної поведінки, власного ставлення до природи суспільства, праці. Засвоюючи моральний досвід своїх батьків, пов'язаний із спілкуванням, ставленням до навколишнього, діти поступово виробляли певні моральні уявлення, що знаходило відображення в їх вчинках, нормах і звичаях поведінки. Про формування моральних уявлень у дітей у великій мірі турбувались і старі люди – діди і бабусі, які через свою старість, слабке здоров'я вже не могли тяжко фізично працювати і більше займались онуками. Формуючи моральні звички і навички поведінки, мудрі вчителі – мати та батько, дідусь і бабуся виховували у дитини пошану до слова. Вчили ласкаво – шанобливому звертання до кожного члена родини, обов'язково на «Ви»: матусю, нене, татку, дідусю. У родині взагалі засуджувалось всяке лихослів'я. Дуже небезпечним вважалося вживання поганих, лайливих слів у хаті. Не годилось згадувати у хаті нечисту силу, особливо проти ночі. Бабуся привчала дитину обов'язково вітатися з усіма. У кожному з традиційних вітань – побажання добра і здоров'я: «Здрастуйте у вашій хаті! Доброго вам здоров'я! Помагай Боже!» [4].

Багато мудрих звичаїв, пов'язаних з ставленням до хліба, дорослі закладали у дітей вже у дошкільний період життя.

У змісті морального виховання дітей дошкільного віку можуть бути виділені такі складові частини: по-перше – це побутове виховання малої дитини засобами відповідної організації її

побуту, раннім прилученням до різних моральних норм поведінки та спілкування. У процесі побутового виховання у дитини формували перші навички культури поведінки, ознайомлювали з навколишнім, членами своєї родини, вчили правилам спілкування з ровесниками та людьми старшого віку. По-друге, звичаєве виховання прилучало дитину до звичаїв, обрядів і традицій нашого народу, які є виявом високої духовної культури українського народу, тисячолітніми накопиченими досвідом наших предків. Зміст його полягає у збагаченні індивідуального морального досвіду малої дитини по засвоєнню народної звичаєвості, обрядів і традицій. Саме завдяки звичаєвому вихованню, моральний рівень селян був досить високий. Як вказував видатний український педагог Григорій Ващенко: «...особливо велике значення у вихованні молоді мають святочні традиції. Урочиста вечір перед Різдом і Водохреще, повні краси колядки і щедрівки, Великодні звичаї та інші – все це залишає свій благодатний слід навіть у душі немовляти» [6].

Релігійне виховання починалось, насамперед, у родині у ранньому віці, коли до дитини ще ніхто, крім найрідніших, доступу не має. Церква ж завжди родину підтримувала і допомагала у цих її починаннях. Отже, сільська родина, за допомогою звичаєвого виховання, засобами релігії, традицій, обрядів і ритуалів прилучала дитину до безгріховного, морального життя, формувала у неї моральну свідомість, терплячість, стриманість, віру в честь, благородство, повагу до старших, вірність традиціям предків, добро, милосердя, вчила жити за християнськими заповідями.

Українці уникали суворого, жорсткого поводження з дітьми, непотрібних покарань, вони намагались розумно формувати характер дошкільників, широко використовуючи словесні засоби – засудження певного вчинку, присоромлення, дорікання, картання, повчання. «Коня керують уздами, а чоловіка словами», «Як слово не допоможе, той кий не дошкулить»; «На битій дорозі трава не росте». Проте, не відмовлялись і від фізичних покарань[4].

Це підтверджують і українські прислів'я: «Кого люблю, того й б'ю», «Б'ють, не на лихо вчать», «Клин клином виганяй», «Ганьбою не візьмеш, так силою діймеш», «Доки ледащо січи, поки дух в нім учеш» [8]. Але слід зазначити, що фізичне покарання, яке часто використовувалось у народі, далеко не завжди себе виправдовує, тому не визнається у офіційній педагогіці.

Важливе значення надавалось у народній практиці вихованню у дитини уміння жити і діяти у дитячому гурті, рахуватися з бажаннями і думкою інших. У значній мірі цьому сприяло спілкування дітей між собою. Матері ще змалку прагнули виховати у своїх дітей дружельність, колективістські якості. Щоб діти – братики і сестрички – дружили між собою, матері залишали меншим дітям доношувати сорочечку старшої дитини. Турбувались і про те, щоб дитина дружила не тільки з рідними, а й зі своїми ровесниками – чужими дітьми.

Значну увагу у формуванні позитивних рис характеру дитини українська родина приділяла вихованню оптимізму, життєрадісності, любові до жартів і кепкувань, доброти та милосердя.

Слід зазначити, що широко розповсюдженими серед українських сільських дітей були прозивалки, дражнилки, які вони використовували у спілкуванні між собою.

Як вказує дослідниця побуту селянських дітей Н.Загледа, діти часто драгували один одного вигаданими прізвиськами та примовками і часто бувало, що таке прізвисьце залишається аж до смерті як вуличне (звуть по-вуличному) [4].

У народній педагогіці знайшло втілення те, в який спосіб можна здійснювати виховання дитини у дошкільні роки її життя як майбутнього громадянина. Громадянські мотиви у вихованні дітей звучать уже в колисковій пісні матері: «Рости, синочку, в забаву – Козачеству на славу. Вороженькам на розправу...» [8].

Етнографічні описи свідчать, що дітей у сільській громаді вважати за маленьких громадян, і тому, дорослі до них і вони до дорослих дуже уважно ставляться. Звичай наказував, щоб дитина, зустрівши старшого, віталася з ним перша. Коли ж хто проходить повз тих, що стоять, повинен з ними привітатися перший, незалежно від свого віку; коли дитина зайде до чужої хати, вітається з господарями, то, незалежно від віку, її прохають сідати [4].

Народна дошкільна педагогіка у вихованні дітей як майбутніх громадян, диференційовано враховувала особливості хлопчаків і дівчаток. Так, у вихованні хлопчиків особлива увага надавалась формуванню лицарських якостей. Воно виражалось: по-перше, в привчання хлопчиків шляхетно-шанобливо ставитись до жіночої статі; по-друге, у формуванні в хлопчиків тих якостей, які стануть у нагоді у майбутньому житті як захиснику Вітчизни. Це, зокрема, таких якостей як сміливості, мужності, витривалості, впевненості. Загальновідомо, що вже дітей старшого віку привчали скакати на коні, стріляти з лука, жити у степу («Степ та воли – козацька доля») [4].

Мудра українська мати часто розповідала своїм дітям про рідну Україну, її захисників-лицарів, збуджуючи у дитячих душах вдячність, шану до них і прагнення продовжити її свободололюбиву боротьбу.

Ефективним засобом посилення цих лицарських почуттів є українські народні приказки,

думи, легенди на патріотичну тематику, де славляться запорізькі козаки, їх мужність і відвага, шляхетність і мудрість, ніжність і ліризм у ставленні до добрих людей, до друзів, до рідних, до Батьківщини [4].

У процесі аналізу філологічного і етнографічного матеріалу встановлено, що народна дошкільна етнопедагогіка на перше місце серед вихователів дитини ставить родину – матір, батька, дідуся, бабусю та сільську громаду. Це і становить основну історично-пізнавальну цінність підходу до морального виховання дитини дошкільного віку. Правомірність цього підтверджується багатьма сучасними науковими психолого-педагогічними дослідженнями. Українська сім'я постійно турбувалася про моральне виховання, прагнула, щоб сприятлива родинна атмосфера впливала на формування позитивної морально-емоційної сфери дитини. Це було головним підґрунтям виховання у дітей моральних почуттів. Не менше значення відводилось формуванню у дітей моральних уявлень та привчання до звичок і навичок моральної поведінки.

Здійснюючи активізацію морального досвіду дитини, родина домагалася пробудження у дітей моральної свідомості. Тому, з позицій сьогодення надзвичайно актуальним є відродити властиве українському народу формування у дітей уявлень про свій рід, родовід і народ. Ця родинна основа не виправдано фактично зруйнована у радянські часи. Але ж відомо, що саме це і становить необхідну основу виховання шанобливого ставлення до рідних і близьких та поваги до старших, а також є однією з підвалин патріотичного виховання зростаючої особистості.

В усі віки дошкільна народна педагогіка в основу морального виховання дітей закладала засади гуманістичної, демократичної та колективістської спрямованості дитини й позитивних моральних рис характеру та волі; формування важливих моральних якостей, необхідних для досягнення успіху в будь-якій діяльності; первинних основ майбутнього громадянина та вихованню культури поведінки. Формування вищеназаних моральних якостей дитини дошкільного віку залишається надзвичайно важливим і на сьогоднішній день.

Висновки та перспективи... Отже, в галузі дошкільного виховання є чимало доробок, що відображають прагнення науковців дослідити і запровадити в практику роботи надбання української етнопедагогіки з питань морального виховання дітей дошкільного віку. Але аналіз нинішнього етапу вирішення даної проблеми потребує її позитивного вивчення та впровадження в практику роботи нових досягнень сучасної педагогічної науки.

Список використаних джерел ь літератури:

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. / Богуш А. М., Лисенко Н. В. – К. : Вища школа, 1994. – 398 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). – К. : Освіта, 1993.
4. Заглада Н. Побут селянської дитини: Матеріали до етнології / Н. Заглада. – К., 1929. – № 1. – С. 182.
5. Концепція дошкільного виховання в Україні (проект). – К. : Освіта, 1993. – 16 с.
6. Кракець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кракець. – К. : Наукова думка, 1966. – 198 с.
7. Макаренко О. П. Роде наш красний: Народознавство як складова педагогічного процесу в дитячому садку / О. П. Макаренко // Дошкільне виховання. – 1991. – № 9. – С. 8–10 ; – 1992. – № 4. – С. 6–7.
8. Рогальська Н. В. Розвиток надбань української народної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі / Н. В. Рогальська. – К. : Міленіум, 2004. – 122 с.

Анотація

Г.М.Абрамович, Л.Г.Софіян

Моральное воспитание детей дошкольного возраста в свете достижений украинской этнопедагогике

В статье обобщён народный опыт морального воспитания детей дошкольного возраста с использованием достижений украинской этнопедагогике. Проанализирован исторический аспект развития морального воспитания детей дошкольного возраста с учётом достижений в вопросах морального воспитания украинской этнопедагогике.

Ключевые слова: *этнопедагогика, семейная основа, нравственное сознание, нравственные чувства, этикет.*

Summary

G.M.Abramovich, L.G.Sofiyana

Moral Education of Children of Pre-School Age in the Light of the Achievements of Ukrainian Ethnopedagogics

The folk experience of moral education of children of pre-school age using the achievements of Ukrainian ethnopedagogics is generalized in the article. Historical aspect of development of moral education of children of pre-school age taking into account achievements in the questions of moral education of Ukrainian ethnopedagogics is analysed.

Key words: *ethnopedagogics, family basis, moral consciousness, moral feelings, etiquette.*

Дата надходження статті: «1» жовтня 2012 р.